

JOVICA AĆIN

Iróniáról és lelkiismeretről

A túlélés poétikája mellett megkísérlem az iróniát és a borzalmat is érinteni. Mintha egyrészt az értelem elbizonytalanodása, másrészt pedig az értelem elvétele határoznák meg a helyzetünket. Mi látható az általam elfoglalt helyről? – teszem fel ennek dacára a kérdést. És egyáltalán, hol is ez a hely?

Megírtam *A siklórepülőt*. Metafora volt-e, nem tudom. Amikor váratlanul feltűnt, vidámnak, hóbortosnak és azt hiszem, rendkívül valóságosnak tetszett. Igaz, egyik zágrábi barátom, egy szerb író megüzente, az ilyen elbeszélés éppen a válasz arra a helyzetre, amelyben leledzünk, és ami áldozattal, szenvedéssel és egzisztenciális veszteséggel teli.

Eszébe jutott valakinek, hogy megtanul repülni. Vásárolt magának szárnyat, amolyan sportos, úgynevezett paraglidert, és a város fölé emelkedett. Egy toronyház tetején lakott, s hogy lakásába jusson, a liftet igénybe sohasem vette, ehelyett hegymászó felszerelésében araszolt nap mint nap a falon, a balkonokon. Mások számára ez pusztán látványosságként tetszett. Számára azonban ez a legköznapiabb valóság volt és maradt. Ezt kellene talán nekünk is tennünk. A gyűlölködés, az elvakultság és az értetlenkedés helyett.

„A bosznia-hercegovinai harctereken zajló összetűzések idején esténként néha az történt velem, hogy amint a Mihailov kenéz utcai vagy a Köztársaság téri leszállóterre huppantam, földetérés közben valaki felkiáltott: *Pfuj, egy ejtóernyős!* De én ezen nem sértődtem meg. Mire valaki más azt kiáltotta: *Dehogy, hisz már besötétedett, ez csak egy denevér... Egy bőr-egér, egy bőr-egér!* Azzal áltattam magam, hogy az embereket az elfojtott szenvedés teszi ostobává, nem töltheti az életét mindenki ott, ahol én, az ég alatt, s nem bírhatnak azzal a képességgel, amely számomra lehetővé teszi, hogy a város közepén is példás hegymászóvá, sőt mi több, hegyi siklórepülővé lehessenek.”

Igy ér a történet véget.

A siklórepülő soká befejezetlen maradt. Hibádzott a szárny, ami reptethette volna. Kis fecniken rögzítettem, mint valamiféle eszelős pillanatfelvételeit a nem csupán rettegéssel, de olykor leírhatatlan, ismeretlen derűvel is teli, egyéninek vélt helyzetnek. Mint aki elvétette az ajtót, nem férközhet tulajdon életéhez, hiábavaló volt minden kísérletem arra, hogy átgondoljam saját helyzetemet, és hogy ennek tanulságát felhasználjam tervezett – mondjuk, a melankóliának szentelt – tanulmányomban. Ezért foglaltam a vázlatba, úgymond, utasítást is arra vonatkozólag, mi a teendőm, ha bekövetkezne a könnyörtelen pusztulás, ha földrengés, árvíz sújtana. Ez a feljegyzés is ott feküdt a többi hasonló között, kallódott kis híján teljesen elfeledve egy, két vagy három, ki tudja hány esztendeig. Az idő tájt, nyár volt: verseket olvastam. Az egyik vers nyitotta fel a szememet. Olyasvalaki írta, aki tőlem távol áll, valaki, aki még csak nem is a szomszédom, és aki ezáltal mégis nagyon közel került hozzám. Ebben leltem meg a szárnyakat, s ebben találtam az oly szükséges levegőből is elegendőt. Felfedte előttem, mi hiányzik a vázlatos, elhanyagolt, zavaros látomásból, *A siklórepülőből*, és hogy mi

kell ahhoz, hogy megelevenedjen. Így teremtettem meg végül ezt a bizonyos történetet; kettős, hármas szíve végre dobogni kezdett.

Hogy most miért éppen őrá esett a választásom? Meglehet, ő sem külön a többi elmeszüleményemnél. Nem ez az egyetlen elbeszélésem, amelyet katasztrófális örökkévalóságunk egy pillanatának szenteltem. Ezt választottam, mert a barátaim felfedeztek benne valamit, amit én elfogultságomban nem vettem észre. Engem, önmagukat látták a sárkányrepülőben, miközben én magamat legfeljebb csúszómászónak, hangyának vagy ilyesféle méretű teremtménynek éreztem, valamilyen földön araszoló, talajban időző paránynak, amely miközben kapkod a levegő után, arról győzködi magát, hogy ez az ő természetes közege. Mintha saját rémálmaink szültek volna minket. Káosz atyának elegendő csak legyintenie, és mi máris szertefoszlunk. *A siklórepülő* – mostani meglátásom szerint – konok menekvés az elkerülhetetlennek tetsző megsemmisülés elől.

Ezzel a kérdéssel veszi kezdetét a jelen balkáni iróniája, ahogyan én látom. Ugyanis nem hanyagolhatom el, hogy ott élek, ahol, és amikor csak mások szenvedéséről hallok, úgy érzem kiáltanom kell. Azt kiáltanom, hogy én is egy vagyok közülük, marcangoljatok szét engem is.

Különös fájdalmat a gyerekek és a nők lemészárlása okoz. Ilyenkor örömmel váltanék nemet, amint nagy garral hangoztatom is, hogy a gyermekek külön nép, világnemzet, az egyetlen, amely ártatlan, és amely – a felnőtt imagináció forrásául szolgáló – képzelőerővel bír. S amikor tulajdon imaginációm az imént megnevezett érzések tükrében vizsgálom, rá kell jönnöm, hogy az mindig, és úgymond ösztönösen foglalja el az áldozat helyét, legyen az bárki is. Azt szeretném, hogy beszédem az áldozat beszéde legyen, az egyetlen beszéd a hozzá nem férhető igazság közelében, távol minden politikai és nemzeti ámítástól, hogy magamat szinte felkínáljam a fanatikusoknak, a hidegvérű hóhéroknak, a rablóknak, a gonosz rabjainak, cserében mások helyett: vigyetekek engem, a többieket hagyjátok, én vagyok a ti igazi ellenségeitek.

Az, ami minduntalan az áldozatok oldalára állít, nem csak arra a helyre érvényes, amelyet életteremnek hiszek. Csak kitekintek a világba, világossá válik, hogy ez az érzés nem csupán a Balkánon érvényes. Planetárisan is az. Szédületesen gyorsan bújok bárki megnyomorított és megtizedelt bőrébe. Gyűlöltté leszek, áldozattá, akit rejtőzködő bűnösnek címkéznek. Valamennyi tiltott vallás, meg még annyi más és annyi mindenki követőjévé válok. Mi több: nem csupán a Föld nevű bolygóról, az emberi történelemről van szó. Ez a kilátástalanság, ez a szenvedés, az üldöztetések történelme, ez a mi történelmünk, amelyben bárki lehetek, és rendíthetetlenül állítom: vagyok is mindegyik reményevesztett, megkínzott, elűzött idegen. És éppen ezért, elmesélem, milyen a személyes kapcsolatom a történelemmel, hogy most és itt, Belgrádban, a kicsi és a nagy dolgokban hogyan fedezek fel valamiféle történelem sugallta balsorsot. Változóban a történelmet alkotó események kulcsa. Ezzel az észrevétlen, de messze ható változással a láthatatlan, baljós irónia kegyére bízunk, amelynek az a dolga, hogy ami történik, az meg nem történőnek tessen. Virtuálissá lesz a valóság. Ami csak történik, mímelésnek hat, mint valamiféle játék, amely köré kritikus tudatunkat egyfajta háló gyanánt fonhatjuk, hogy eddük rajta az erkölcsünket, ellenállásunkat a kísértéssel szemben, miközben a valósággal igazán pillanatra sem kerülünk kapcsolatba. Éppen ezért a képességemet a különbségtételre, az érzékemet az identitások felismerésére, az együttérzésemet és az áldozat bőrébe bújtató erkölcsömet pár éve már mind intenzívebben próbára tevő Belgrád minden bizonyal egyike csak azon többértelmű helyeknek, amelyeken az ember szembetalálja magát a valóság iránti újsütetű iróniával.

Már abban is van némi irónia, hogy egy ilyen, a magunk és a másik közötti egyensúly fenntartását, illetve az ellentmondó jelentések talaján girbe-görbe és bizonytalan, mindenkiben a jót a rossztól elválasztó határ meghúzását célzó készletében gazdag talajon hozzuk szóba az iróniát.

A történelem során minduntalan a valóság sebezhető pontjait kerestük. Akár forradalommal, akár puccsal vagy egyéb módon ütöttünk is rajta, hódító volt a szándék, amellyel ellenőrzésünk alá szerettük volna vonni a történelmet, s eseményei kiváltó okait a következményekkel összehangolni. Hát nem ez történt pár évtizede, amikor még azt mondhattuk, hogy modern korban élünk, s nem csak hogy elhittük ezt, de ennek szellemében vettünk tudomásul, vagy hagytuk észrevétlen az eseményeket? Hamisítottuk, szűrtük, csúsztattuk őket. Akkor is szót ejthettünk volna az állam titkos életéről, a titkos diplomáciáról, a titkosügynökségekről... A totalitarizmus vagy a demokrácia színpadi külsőségei több-kevesebb sikerrel félrevezettek bennünket a katonai puccsokkal, a rejtélyes eltűnésekkel, a koncentrációs táborokkal, a tömegmészárlásokkal, a tömeges éhhalállal kapcsolatosan... Ennek titka a történelem feletti hatalomban rejlett. A másolat megőrzött valamit az eredeti lényegéből, nem tört létezése tényére. Ez nyújtott esélyt nekünk: nem volt a titok abszolút, sem a bűntény tökéletes. Volt mód az áldozat helyére állni, ellenállást tanúsítani, valódinak lenni a valós és szörnyű történelemben.

Aztán egyszerre: ok és következmény összeegyeztethetlenné lettek. Ezért van az, hogy a mai gondolkodónak mind gyakrabban és egyre rendszeresebben jut eszébe a történelem hanyatlásának az eszméje, hogy a mi életünk sem valós időben telik. Ez az idea immáron szimptomatikus. Mintha nem tudnánk, hogy abból az elkeseredésből ered, amelyet a végső, objektív melankólia vált ki. Ez egy olyan folyamat felgyorsulását és elkerülhetetlenségét tapasztalva lesz úrrá rajtunk, amelyben mi a cselekvés minden hatalmától megfosztva, mulékony és egyhasznú szubsztancia formájában veszünk részt. Ezen eszme kiötlői tulajdonképpen csak az elsőek azok sorában, akiket egy előre meg nem jósolt folyamat ejtett túsul. Nem egyszerűen csak része a történelemnek tulajdon hanyatlása is, hanem a történelem mint realitás is csak akkor folytatódhat, ha kimúlása jeleit produkálni képes. A kimúlást persze feltételesen értjük. Keresve a történelem sebezhető pontjait, elvetettük annak felismerését, hogy a leggyöngébb láncszem mi magunk vagyunk.

Bár már nincsen képünk az események valós menetéről, a történések valós eseménysora továbbhalad. A leírhatatlan pusztulást legvégül már látványosságként, mint valami megjeleníthetőt, és ezért pusztán előadászerűt, mint a látszatvilág jelenségét éljük meg. Mint az erőszak és az emberi állatiasság „élő” adásának hátborzongató sugárzását, amely a pokol képeit adagolja, s közben paradox módon megsemmisíti a klasszikus bűntudatot és megbánást, mintegy kirobbantani készen egy új közömbösség küszöbön álló tömegbetegségét. A történelem képernyőre alkalmaztatik, és ez az egyik első szakasz az események entrópiája, a minden történés és érték kiegyenlítése felé vezető úton. A sajtó, a tájékoztatói hálózatok, a közvetítőköcsik részei a fikcionalizáció megvalósulását szolgáló, minden eseményt kitalálnak feltűntető történelmi stratégiának.

Igy van ez a posztmodernnek nevezett művészet, irodalom esetében is. Azok az elemek, amelyeket a mondandó valóságszerűségének alátámasztása, általuk a valóság mechanizmusainak bemutatása céljából a műbe szövünk, olybá tűnnek, mintha a fik-

ció hatásaira hagyatkoznának, még az önreflexió is alanya nélkül marad, mintha a semmiből szólna ki.

A történelem tehát maga kezdett el rejtőzködni; az események maguk hordozzák azokat az elemeket, amelyek irreálissá teszik őket. A tények önmagukat hamisítják, megfosztanak minket ellenőrzésük lehetőségétől és az erre szükséges időtől. Megszűrve önmagukat a láthatatlanságig átlátszóvá lesznek. Magukat helyezik el, letagadva előttünk helyüket és idejüket. Ismét az igazság és a hazugság fonákján találjuk magunkat, de nem oly módon, ahogyan azt a metafizika mint a gondolkodás hatalomhierarchizációja ellen lázadók elképzelték, hanem ahogyan azt maga a történelem megkívánja. A reális már csak fikcióként lehetséges. Mi is a fikció hatásainak áldozataivá lettünk. A realitás már nem értünk van; szemünkben fikcióként építi fel magát. Pánik lesz rajtunk úrrá a világ ilymértű irrealizációja láttán. Amíg a közelmúltig a tökéletes büntett nem volt lehetséges, mára annál inkább azzá lett. És nem fiktív, hanem közvetlenül a valóságban olymód bekövetkező szörnyűség, amely valóságként való definiálása minden eszköztől és módszertől megfoszt minket. Az utóbbi évek körülöttem zajló büntényei mindinkább megközelítik a tökély elérni kívánt ideálját. E ponton ott tartunk, hogy az emberi gondolkodás eddig hozott bármely következtetése, megismerésre tett minden kísérlete egyszerűen hatályon kívül kerül és tévesnek minősül.

A világról semmit sem tudunk; hamuvá vált mindaz, amire a történelem eddig, úgymond, tanított minket. Nem marad más hátra, mint hogy előlről kezdjük az egészet a gyökeresen megváltozott, s egyelőre kiforratlan és meghatározhatatlan viszonyok közepette. Szakadék fölött függünk és mégis boldognak kellene lennünk, hisz már csak az efféle helyzet nyújt valamiféle bizonyosságot.

Már a múlté az a jövő, amelyre vágyunk, és ha felőle valamivel többet szeretnénk tudni – a jövő retrospektíváját kellene összeállítanunk. Ám ez is felesleges, értelmetlen próbálkozás. A modern korok minden felgyűlt energiája fordul most az üresség felé. Tulajdon, mások iránt táplált érzelmeinket is természetesen reális, ám egyedül a fikció hatásaként értelmezett egyéni katasztrófák kiüresedett formáiként magyarázza a fikcionalizált történelem.

Ilyen körülmények között írok az iróniáról Belgrádban, amely a pillanatnak él, közel áll ahhoz, hogy ne ismerje el az irodalmi iróniát, vagyis az alkotói invenciót a valós világ rettenete közepette, és hogy elfordítva figyelmét a sokféle büntény szörnyűségéről, ne vegye észre az ember örök lelkiismeretének imaginációját.

BESZÉDES ISTVÁN fordítása